

LŐCSEI PÉTER

„Minden mű átváltozás...”

WEÖRES SÁNDOR IDŐSZEMLELETÉRŐL, PLÁGIUMAIRÓL ÉS A PSYCHÉRŐL

„Legfontosabb, hogy az ember törődjön azokkal a dolgokkal, amik az életet megelőzték, és az élete után jönnek. Tekintve, hogy az emberélet 60-70-80 év, nagyon ritka, kivételes esetben 100 év és azt körülveszik azok az évmilliók, amikre az ember fizikai élete nem terjed ki, ezt érzem a legfontosabbnak. Azokkal az évmilliókkal törődni, amikor nem vagyunk.

Ha valaki akár hittel, akár hit nélkül elkezd törődni az élet-egésszel, akkor mindent át kell, hogy értékeljen. És egy olyan költészetben, mint az enyém, nem lehet eligazodni annak a tudása nélkül, hogy a fizikai, az érzelmi és az értelmi síkok fölött ott van még az intuitív sík, és afölött ott van az időtlen.”¹

Bármilyen kérdést vetünk fel Weöres Sándor írásaival kapcsolatban, óvatosságra int a kivételes nagyságú és minőségű életmű. Hat évtizedes alkotói időszak során gondolatainak folyamatosságával, látszólagos vagy valódi következetlenségeivel az összefüggések végtelen hálóját teremtette meg. Bármelyik szálához érünk, megrezdül a többi is. Verseinek olvasása közben szerteágazó utalásrendszerét, motívumainak univerzumát érzékeljük. Az élet, a létezés örök talányaira csodálkozott rá. Világunkat olyan toposzokkal, archetípussal fejezte ki, amelyeknek sokaságával korábban Lao-ce, Mózes, a négy evangélista, Szophoklész, Dante, Shakespeare és Goethe élt. Mivel nem hevítette az eredetiség, természetes módon használta az előtte járók és a kortársak motívumait. Feltűnően gyakran tért vissza saját korábbi témáihoz, képeihez. Irodalmi tájékozottsága, bölcséleti érdeklődése, stílusimitáló képessége is meg sokszorozza műveinek képzettársítási körét.

Az enigmatikus idő iskolás korától foglalkoztatta. Pepita füzeiben és első köteteiben versek sokaságát írta róla. Később világszemléletének archimedesi pontja lett a titokzatos múlt és az elérhetetlen jövő. Költészetén kívül prózai írásaiból, drámáiból, leveleiből és interjúiból is hosszan idézhetnék. Vázlatomban ennek a gazdagságnak mindössze töredékét említem; a terjedelmi korlát és a téma összetettsége indokolja visszafogottságomat. Weöres tudatnyi összefüggésben szól az időről, az idők sokféleségéről. Itt csupán utalok arra, hogy *A teljesség felé* tanításaiban hányféle jelzős szerkezetével, összetételével találkozunk: *külső idő, belső idő, világfolyamat-idő, történelmi idő, teljes-idő, jelenség-idő, eszme-idő*. Ezt a fogalmi

* Számunk Weöres Sándorról szóló írásai a Szegedi Tudományegyetemen 2013. október 18-án megrendezett Weöres Sándor-konferencia előadásainak szerkesztett változatai. (A közreadás válogatás, nem közöl minden, az eseményen elhangzott előadást, megemlékezést.)

¹ *Nárcisz és Psyché*, Bódy Gábor beszélgetése Weöres Sándorral, *Filmvilág*, 1978/9, 15. [A továbbiakban: *Filmvilág*, 1978]

sort kiegészíthetjük azzal a levéllel, amelyet, mesterének, Hamvas Bélának írt 1946 őszén: „Tegnap, okt. 6-ikán este, elfogott az az érzés, hogy az idő megkettőződött, s ez tartott kb. egy óra hosszát. Az ember-idő és valami nagyhullámú angyal-idő találkozott; mindkettőben okt. 6-ika estéje volt; aztán az ember-idő, a gyorsabbik, túlfutott ezen.”² A terjedelmes levélben szó esik a lunáris időről, a szeráf-évről, az idő és egy sajátos esztétikai értékskála összefüggéseiről.

Az időnek az egyéni életben elfoglalt szerepe (az öntudatra ébredés, az emlékezés, az öregedés, a halál) ugyanúgy foglalkoztatta, mint társadalmi, történelmi hatása. Utóbbiakkal kapcsolatban például a fejlődés, a hanyatlás vagy az örök visszatérés élménye. Megannyi alkalommal érintette a művészet és az idő viszonyát. Alapos vizsgálat tisztázhatja egyes fogalmainak tartalmát, összefüggéseit a keleti bölcselettel, Augustinusszal, a skolasztikusokkal, Bergsonnal, az egzisztencialistákkal. Eközben nem feledkezhetünk meg arról, hogy sohasem akart filozófiai rendszert építeni! Nem hitt a megingathatatlan konstrukciókban. *Tartalmlag fogalmi, formailag auditív* versekben kívánta élni tapasztalatait, sejtéseit. Nyilatkozataiban nem csupán a téma megragadásának nehézségei kerültek szóba, hanem személyes kudarcai is. Perneczky Géának 1966-ban ezt nyilatkozta: „Az én időélményem, amit még egyetlen írásomban se tudtam még csak érzékeltetni sem, az, hogy tulajdonképpen az idő áll, és tömbszerű és végtelen, nem gondoltam, hogy a jövő és a múlt is benne van, hanem csak úgy, hogy csak jelen van. Mióta a mindenség létezik, elkezdődött a jelen, és azt sosem érte utol a múlt, és sosincs reményünk arra, hogy a jövőt megközelítsük. Szóval az idő a jelennek egy végtelen tömbje, amin belül a lények megjelennek, mozognak, kihálnak belőle, de sose volt múlt és sose lesz jövő. Benne állunk a dolgokban, amik körülöttünk lengedeznek, és mi is lengedezünk benne, de azért nem egészen mindegy, hogy hogyan lengedezünk, és hogy a dolgok hogy lengedeznek.”³

Bő évtizeddel később a *Psyché* kapcsán Bódy Gábornak vallott hasonlóképpen: „Az idő jelenti az őskornak a maradványait, jelenti a különböző történelmi stíluskorszakokat, jelenti a jelenkort, és jelenti a jövőt. Persze végeredményben csak jelen van. A múlt és a jövő – azok aktatáskáink. A múlt mindig csak volt, a jövő pedig csak lesz, a múlt az a táska, amiben a reményeink és félelmeink vannak. Ilyen módon jövő soha nincs, ahogy múlt sincs soha.”⁴

Bibliai ihletésű versében (*Józsefet eladják testvérei*) a reménytelenség megjelenítésére használt rokon kifejezést: „mert emlékezni félt, s nem mert vigaszt keresni a jövőben: / elnyelte a poros sík végtelen, / s a tagolatlan órátlan jelen.”

*

Gyermekkorában kezdte rajzolni képzelt birodalmainak térképeit. A baromfiudvar porába rótt jeleket elmosta az eső, de a későbbi évtizedek papírra vetett vázlataiból városok, paloták tervei, gigantikus méretű országok adatai maradtak fenn. Megálmodta írásmódjukat, nyelvüket, politikai pártjaikat. Kitalálta művészeti életük dokumentumait. Táblázataiban dinasztiák, háborúk, felívelő és hanyatló kultúrák váltották egymást. Ezeknek jelentős hányadát minden

² Weöres Sándor Hamvas Bélának (1946. okt. 7.), Weöres Sándor, *Egybegyűjtött levelek*, Szerkesztette: Bata Imre és Nemeskéri Erika, Bp., 1998, II, 443-449. [A továbbiakban: WSlev]

³ *A vers mint impulzus*, Perneczky Géza beszélgetése Weöres Sándorral, *Egyedül mindenkivel*, Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai vallomásai, Szerkesztette: Domokos Mátyás, Bp., 1993, 62. [A továbbiakban: *Egyedül*]

⁴ *Filmvilág*, 1978/8, 9.

bizonyról a második világháború idején készítette. Teremtett világainak összefüggéseiről a *Weöres-mozaik*ban részletesen szóltam.⁵ Később a *Mahruh* veszésében találkozunk hasonló léptékű látomásával. Ezt olyan alkotásként említette, amelyben *a történelem rengései tükröződnek*.

A pusztító idővel, a letűnt kultúrák emléknymaival több írásában találkozunk. Alighanem *A Bab el Mandeb-en* a legjelentősebb közülük. A benne kifejezett élményt kritikusai közül többen minősítették. Egyik-másik félreértésükkel kiadatlanul maradt vázlatában vitatkozott. Szándékát így foglalta össze: „*versemmel nem a pusztulás fölötti fájdalommat akartam kifejezni (Jékely), mégkevésbé a pusztulás fölötti közönyt (Reményi). Hanem: hogy semmi sem vész el, minden tovább-él a következményeiben, szakadatlan >évolution créatrice< a világ, melyben egy-egy idő emberei csak láncszemek; jogosultságuk nem önmagukban-való, hanem következményeikben. >Aki élt, az nem hiába élt<: ez a versem záró-sora és konklúziója.*

Minden kultúrára más, új kultúra épül, mely tartalmazza az előbbnit, de új elemei is keletkeznek; tehát bizonyos szempontból teljesebb az előbbinél: ha nem is kvalitatíve, de elemeinek számában dúsabb.”⁶

Az idézett néhány sor tucatnyi verséhez kapcsolódik szervesen. A *Halotti énekek* első részében ez olvasható: „*Emlémem elhull, mint a könny, / de az esemény szőttese / megőrzi voltom bélyegét, / mint őskagylót a sziklaszál.*” A mult naplójában ekképp szerepel: „*Örök arcukat mutatják a dolgok / a multban. Nem másít rajtuk a lét.*” Az *Orbis pictus* remekléseiből további példák sorát említhetném. Az *Öröklét* zárlatában is ezt hangsúlyozta:

„*Mert ami egyszer végbement, / azon nem másít semmi rend, / se Isten, se az ördögök: / mulónak látszik és örök.*”

*

„*Megszülettünk hirtelen, / egyikünk se kérte. / Kérve kérünk, szép jelen: / meg ne büntess érte.*” – kezdte a *Bikasíratót* Devecseri Gábor. A szakasz változatait sokakkal együtt Kosztolányinál és Weöresnél is megleljük. A nem kért étellel, az azt megelőző idővel, tartalmával, az öregedéssel és az elmúlással kapcsolatban borúlátó gondolatokat ugyanúgy megfogalmaztak, mint sztoikus nyugalomra intőket. Itt érkezünk el Weöres világképének egyik súlyos kérdéséhez. Az idővel, a mulandósággal vannak összefüggésben azok a költeményei, amelyekben a lét és nemlét talányait veti fel. „*Meghalni nem könnyű. Nem élni könnyebb.*” – mondja ki a tapasztalati módon igazolhatatlant. A két állítás gyökerei messzire nyúlnak, párhuzamai is bőven akadnak. Középkoroként atyai jó barátjától, Pável Ágostontól kérte kölcsön a Szimonidesz-féle vallástörténetet. Ebben olvashatta a *Dsuang Dsi és a koponya* című költeményt. A filozófiai példázatban a bölcs egy árokszálon heverő koponyát talál, és arról elmélkedik, vajon kedvére volna-e a feltámadás. Az üres szemgödröktől tagadó választ kap. A létezés gyötrelme és a megváltó halál élménye az *Oidipusz Kolónoszban* negyedik kardalában is feltűnik: „*Nem születni / a legnagyobb boldogság, / de a második / megszületve hamar megint / visszaszüllyedni ahonnan jöttünk.*” A *Halotti versek* első részében Csokonai ezt vallotta: „*Boldog, a' ki nem született, / A' ki nem ízlelte még meg az életet...*”

⁵ LŐCSEI Péter, *Weöres-mozaik*, Vasszilvágy, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2014, 134–148.

⁶ Weöres Sándor kiadatlan vázlatfüzete. Ezúton köszönöm meg Bárdossy Tibornak, hogy lehetővé tette a dokumentum tanulmányozását.

Weöres Sándor rokon gondolatait ott találjuk a *Maláj ábrándok* utolsó szakaszában: „*a holttesttől irígylem, / hogy elmúlt és nem él.*” A kérdéssel már egyetemistaként foglalkozott. Az *üres szoba* című versében ez szerepel: „*Milyen boldogság: élni! kezet-lábat / mozgatni! mily öröm! kimondhatatlan! / [...] – De százszor nagyobb boldogság: nem-élni.*” Stanzáinak világképéről Kiss Tamásnak vallott: „*végül elérkeztem oda, hogy ez az örök átmenetiség kényelmetlen, jobb nem lenni, mint lenni, tehát látszólagos bűn a gyermeknemzés...*”⁷ A gondolat újabb vetülete az Ábrahám áldozásában szerepel: „*Gyermekgyilkos mindannyi szülő: nem-lévőt létbe rántott / és meghal aki e világra kijő...*” A *Fairy spring* expresszív metaforáiban a szerelmet, a női test anatómiáját, a fogantatást és a hamuvá válást kapcsolta össze: „*Lányban dereng az éjszaka / minden hulláma, csillaga, / csípője urnaíve közt / a virrasztó halál maga.*”

Babits Mihály Esti kérdése a „*miért nő a fü, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?*” sorpárral ér véget. Weöres az *Egysoros versek* XIII. darabjában („*Őrült minden fűszál.*”) mintha erre a talányra válaszolna. A harminchárom részes sorozat villanásai, paradoxonjai szervesen kapcsolódnak az időhöz. Jó részük több síkon, több jelentésben is. A nyitányt („*Áldott az első meztelenség.*”) értelmezhetjük úgy, hogy minden ember világra jöttére vonatkozik. Valamennyien így születünk. Érthetjük rajta az Éden tisztaságát, a kezdet örömet. Az első emberpár csak a bűnbe esés után szembesült meztelen állapotával. Ha ilyen jelentésben fogadjuk el, a tilalom megszegése, a szabadság választása lesz áldott.

A XVI. darab („*Vajudik a sírásó felesége.*”) a folytonosság, az örök körforgás jelképeként olvasható. Ennek borúlátó történelmi léptékével a *Háborús jegyzetek* harmadik részében találkozunk:

*„Míg az Ész-Embert sírjába kísérik,
temető árkában, gyász-nóta mellett
az Új-Embert nemzik titkos szerelmek.
Az is majd elkínlódik ezer évig.”*

Reménykedő variánsa *A történelmi korszak záró szakaszában* szerepel: „*Röpül az idő csunya fejszéje, / álljuk az éle találatát, / hullánkából új virulás szökik.*”

*

„*Kettő vagyok, alany és tárgy, / csak halál szülhet eggyé engem.*” – vallja Weöres. A *Hatodik szimfóniában* ezt mondja A Moira: „*Gáttalan teljességünkben nem-mozgók és osztatlanok, / lenn létezőkké osztódva küzdünk a teljesség felé, pusztulva és újjá-keelve önnön tűzünkben táncolunk, / s kívül az idő korlátján sok táncunk eggyé összeforr.*” A létezés élményét gyakran fejezte ki hasonló bölcséleti paradoxonokban, oxymoronokban.

A *Gilgames* papnője e szavakkal inti az animális léttől megfosztott, önérzettel és haláltudattal megvert, megáldott Enkidut: „*nem tudtál a végről, boldog voltál.../ Megnőttél általam! ismered a titkot! / Mért kívánsz rohanni a rétek barma után? / Azt, aki voltál: úgyse éred el soha.*” A Nap a véges létezéssel magyarázza az ember heroizmusát: „*De ki nagy, ha nem a veszendő, / aki tudja: érdemből haszna nincs? / de ki hős, ha nem az ember, / aki tudja: tette hiábavaló? / Kincs a mulandóság, hidd el! / irigylik az örök istenek...*” Az *Első szimfónia* Jubilusában a boldogságot az élők végzetével magyarázza: „*... száналommal tekints sziklákra, rögökre: / mért vannak örökre, / mikor csak a mulandó lelhet örömökre?*”

⁷ Weöres Sándor Kiss Tamásnak (Pécs, 1936. jan. 8.), *WSLev*, II, 174.

Hiába kérjük a *szép jelent*, időbe vetettségünk foglyai vagyunk: áldottak, átkozottak egy személyben. Ezzel függ össze önzésünk, birtoklás- és dicsőségvágyunk, szorongásunk, halál-félelmünk. Életünk minden területe harc. „*Szent törvényed: minden élet / csak a más veszésén élhet. / Nem a békesség a cél: / minden öljön, ami él.*” – állítja Weöres az *Aurora combattans*-ban. Változatos súllyal, következménnyel ez szerepel *A kakukban*, a *De profundis*-ban és se-regnyi más versében is.⁸

Amíg át nem lépjük az idő túlsó küszöbét, addig *hasztalan vággyal* nézzük a jövőt. Eleve kudarcra ítélttünk. Mindezek ellenére – végrendeletek és hagyatéki tárgyalások nélkül – mennyi minden válik örökségünké?! Nem csupán az időbe, egy családba, egy tágabb közösségbe, hanem egy nyelvbe is beleszületünk. Tapasztalatainkat, létélményünket *szavak áttet-sző selymébe csomagoljuk*. Weöres szerint ezt a költők metafizikai erőfeszítéssel teszik. Azzal a szinte abszurd elszánással, hogy a mindennapi kifejezésekből hátgerincre ható esztétikai élményt teremtsenek. A hiteles mű képes felidézni a múltat. Az alkotó az örökléttel kapcsolja össze a tisztavirág-életűt. Akár gondolt rá Weöres, akár nem, *A rajzvázlat* zárlatában az *Óda egy görög vázához* párhuzamaként ezt fogalmazta meg: „*a >most< az időn rést ütött / és foly-ton jelenné egészül.*”

A témájával küzdő művészre visszahat a formálandó anyag. A gránit, a faforgács, az elke-nődő festék ugyanúgy, mint a csiszolódó mondat. A *szavakkal kergetőző* költő-műfordító olykor kísérletezőnek, máskor stilizátornak tekintette önmagát. Vas Istvánnak, Fülep Lajosnak, Várkonyi Nándornak és Hamvas Bélának is beszámolt arról, hogy irodalmi tervei, témái mi-ként hatnak gondolkodásmódjára, életfelfogására. Erkölcseire. Egysoros verseitől a versszim-fóniáig a tartalom és forma kérdése mellett a hitelesség és az expresszivitás vágya foglal-koztatta. Gyakran volt elégedetlen önmagával, az előtte járókkal, olykor saját nemzedékével is. Rendszeresen adott szókimondó tanácsot a hozzá fordul fiatalabbaknak. Ertsey Péternek ezt írta 1944 tavaszán: „*A költészet nem a valódi és képzelt nagy költőink utolérésében rejlik, hanem önmagunkban. Mindeniben. Csak hozzá kell férni. [...] Értelmetlen bálványimádás és egyhelyben-tipródás helyett akkor férünk hozzá a költészethez, saját igazi lelki tartalmunkhoz, ha minden >személyes< természetű dolgot, minden valamire-vonatkozót, minden hiút kilódítunk magunkból; akkor hozzáférünk az igazi, személy-fölötti valósághoz s ezt költészetté lehet varázsolni. Ott, ahol most tipródunk, fű nem terem.*”⁹

*

A közelmúltban Tarján Tamás bizonyította, hogy Bata Imre, Kovács Sándor Iván, Somlyó György, Tamás Attila és sok más kritikus, irodalomtörténész *Psyché*-elemzése után is lehet újat mondani Weöres Sándor talányairól.¹⁰ Példáimmal szeretném igazolni, hogy további számolatlan kérdés vethető fel az általa versregénynek minősített művel kapcsolatban.

Édes Anna tárgyalásán az elnök végignézett a termen: „*Tudta, hogy egy tettet nem lehet megmagyarázni se egy okkal, se többel, hanem minden tett mögött ott az egész ember a teljes életével...*” Ezt érezhetjük a jelentős alkotások forrásvidékének kutatása közben is. Természe-tesnek tekinthetjük, hogy a *Psyché* gyökerei messzire nyúlnak. Levelek, versek, nyilatkozatok, kiadatlan kéziratok, folyóiratközlések segítségével alkothatunk fogalmat formálódásáról. Ér-

⁸ LŐCSEI Péter, *A „Kozmikus pesszimizmus” és „a derűs lét ősi titka”, Kommentár*, 2013/6, 16-26.

⁹ Weöres Sándor Ertsey Péternek (Pb: „1944 mar. 7.”) lelőhelye: PIM Kézirattár 2315/4.

¹⁰ TARJÁN Tamás, *Szemmagasságban*, Pont Kiadó, Bp., 2013, 57-78.

demés számon tartani a költő szerepjátékait, maszkjait, szerteágazó irodalomtörténeti ismereteit, nem utolsó sorban a régi magyar lírához való vonzalmát. Weöres kíváncsún tartotta a jó összefüggésekbe állított, új fénytörésű *plágiumokat*. 1944 nyarán azért dicsérte meg Jékely Zoltánt, mert az *Angalit és a remeté*kben jól használta fel Giraudoux módszerét: „*minden művészi alkotás a művek sorozatán érlelődik. Nem szolgálja utánoztat őt, hanem megtanultad tőle azt, amit megtanulni érdemes, sőt szükséges: ez nemcsak hogy nem hiba, hanem erény, mások nyomán jól érlelődni sokkal nehezebb, mint vad-eredetinek lenni.*”¹¹ Orbán Ottó asszimiláló képességét hasonló módon. Saját *szarkaösztönével*, illetve Vergilius, Shakespeare és Goethe gyakorlatával állította párhuzamba: „*Azt hiszem olyan tudomány a plagizálás tudománya, amit a modern irodalom meglehetősen elfelejtett. [...] nagyon szükségesnek tartom a plágiumoknak azt a fajtáját, ha az ember jó művekből, rossz művekből, utcai cégtáblákból, slágerszövegekből, akárholonnan kieszedi azt, ami vonzza, és annak másfajta fényt, másfajta világosságot ad a saját munkájában.*”¹²

Leveleiben, nyilatkozataiban számolatlanul sorolta legkülönbözőbb rendű, rangú átvételeit: többek között Ady, Babits, Csorba Győző, Dante, Káldi János, Kosztolányi, Ősz Iván, Shakespeare, Jacobus de Voragine egy-egy ösztönző hatását. Anélkül, hogy rangjukra pályázott volna – Picassóval, Sztravinszkijjal, Goethével érzett rokonságot. Ezt Simon Istvánnak így indokolta: „*itt csak típusról beszélek, akik végigpróbálnak mindenféle hangot, mindenféle lehetőséget, olyan széles körben, hogy ott egyéni jegy már egyéb nem marad, mint a hozzányúlásnak a jellege. Ahogy Sztravinszkij hol Anton Webern hangján szólal meg, hol felújítja Pergolesit vagy Haydn-t, hol orosz népdalokat szólaltat meg, hol Rimszkij-Korszakovot, sőt Glinkát követi. Magát Sztravinszkijt egyébben sem találjuk, mint abban a hozzányúlásban, ahogy mindezzel az anyaggal bánik.*”¹³

Gondolkodását, meglepő képzettársítását szemlélteti Vas Istvánról szóló jellemzése. Nemzedéktársának lírájáról ezt írta a harmincas évek derekán: „*Egy nemlétező régi magyar költőre emlékeztet, ki Vajda Péter korában írhatott volna Novalis hatása alatt.*”¹⁴ Első köteteinek darabjai és kihagyott versei között szép számmal akadtak olyanok, amelyekben a szerepjátékos vált meghatározóvá (*Éva; Az öregedő színész; Valamikor apáca voltam; Tíz figurális kompozíció; Dsebel aethiop költő verse a fehér emberekről; Ophelia éneke; Mária siralma; A kakuk*).

Weöres a negyvenes évek elejétől többféle módon hozta szóba irodalmunk elfeledett értékeit. Kodály Zoltánnak azt említette, hogy a változatosabb rímek kedvéért átnézte Baróti Szabó Dávid szótárát. A negyvenes évek derekán Somlyó Györgyöt egy verssor-antológia tervébe avatta be. A *Diáriumban* Ungvárnémeti Tóth László méltatlanul elhanyagolt örökségéről írt. Szerette volna megjelentetni a *leggörögebb* magyar lírikus műveit, de a háborús viszonyok ezt nem engedték. Tervét nem adta fel. Nárciszról szóló drámáját lemásolta, és zongoraművész, zeneszerző barátjának, Takács Jenőnek ajándékozta.¹⁵ Az ezersoros kéziratot ceruzás jegyzetekkel látta el. Felsorolta a szerző helyesírásának fontosabb jegyeit: „*melly,*

¹¹ Weöres Sándor Jékely Zoltánnak (1944. július 20-án), *WSlev*, II, 301.

¹² *Egyedül*, 96.

¹³ *Egyedül*, 270.

¹⁴ Weöres Sándor Vas Istvánnak (1934. szept. 16.), *WSlev*, II, 42.

¹⁵ A Weöres által lemásolt dráma kéziratát Takács Jenő és felesége, Pasteiner Éva a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának ajándékozta.

olly, míly, stb. a', áh, oh, a' ki [...], böcs, böcsös, a' melly, könyv (könny helyett), 's, talám, istenné, érniek". Néhány megjegyzéséből (pl.: „Rövid közzene.”; „II. felv. Narc. szüleinél, a ház udvarán”) arra következtettek, hogy a mű előadására vagy megzenésítésére gondolt. Ezt egyértelművé teszi az a húszoldalas átdolgozás, amelyet szintén Takács Jenőnek ajánlott fel.¹⁶ A terv első oldalát betűhíven idézem:

„Narcissus.

(Háromfelvonásos operaszöveg Ungvárnémeti Tóth László drámájából.)

Szereplők:

Narcissus, larisszai ifju vadász (mezzoszoprán).

(I., II. felv.)

Kephis, atyja (bariton, II. felv.)

Liriopé, anyja ([áthúzza: sopran], alt, II. felv.)

Nereus, nagybátyja (tenor, II. felv.)

[áthúzza: Echo] Irén, Nereus lánya (sopran, II. és III. felv.) [...]

Teiresias, öreg jós (bariton, I. felv.)

Narcissus tükörképe (néma személy, táncos, I. felv.)

Nimfák kara (női kar, I. és III. felv.)

Larisszai ifjak és lányok kara (vegyeskar, II. és III. felv.)

Nimfák tánc-kara (I. felv.)

Larisszai táncolók (II. és III. felv.)”

*

Mindig árulkodó, ha egy művész kritikát ír pályatársáról. Ezek az értékelések egyszerre jellemzik a bírálót és a szerzőt. Weöres a Füst Milán által kiadott Kaszab Ilona-verseket dicsérte: „Ebben a kötetben a női élményvilág oly erővel szólal meg, hogy értéke a legmagasabb férfilírával azonos: és ez, Sappho óta tudtommal egyedülálló. – Tán nem is baj, hogy néhol a női alhangon túlságosan felülkerekedik a Te basszusod; néhol a férfi-hangot lehetetlen fel nem ismerni. Talán mégjobban nő-imitátorrá kellett volna válnod, mint azt nagyjából úgyis megtetted.”¹⁷

Zelk Zoltán gyermekversei kapcsán az alakváltás izgalmáról szól: „Mindig érdekes jelenség, ha a költő a létezésnek egy másik redőjét próbálja átélni és kifejezni, mint amelyikbe tartozik. Ha a költő megszólal, mint természeti jelenség, vagy mint növény, vagy állat; ha a költő-férfi megszólal mint nő, vagy a költőnő mint férfi; vagy a verselő gyermek megszólal mint kályha mellett papucsban üldögélő aggastyán, aki visszatekint hosszú életére.”¹⁸

1961-ben a Jelenkorban jelent meg *Psyché* című szonettje.¹⁹ Ez kisebb változtatásokkal Animaként szerepelt a *Tűzkút*-ban. (A kötet mottóját Ungvárnémeti Tóth László drámájából választotta.) A *Merülő Saturnus*-ban tíz verset, jegyzetet és post scriptumot közölt a *Psyché*-ből. Bertha Bulcsunak 1970-ben azt említette, hogy ciklusát ötven hosszabb verssel és ötven 2-4

¹⁶ *Narcissus*. (Háromfelvonásos operaszöveg Ungvárnémeti Tóth László drámájából.) Magántulajdon

¹⁷ Weöres Sándor Füst Milánnak (Csöngé, 1947. II. 19.), *WSlev*, II, 256.

¹⁸ WEÖRES Sándor, Zelk Zoltán: *Gyermekbárat, Válasz*, 1947/8, 173–174.

¹⁹ WEÖRES Sándor, *Psyché, Jelenkor*, 1961/1, 17.

soros epigrammával folytatja.²⁰ Terve módosult; burjánzásnak indult. A mű önmagát kezdte írni: Lónyay Erzsébet életrajzával és további prózai részletekkel, magyar és német nyelvű versekkel egészült ki. Rövidesen újabb *Psyché*-írások tűntek fel a *Tiszatáj*, az *Új Írás*, a *Kortárs* és az *Életünk* hasábjain. Később helyesírási változatokban, gyakran pedig módosított dátummal szerepeltek az 1972-es kötetben.

Megemlítem azt a vázlatfüzetét, amelyet ekképp dedikált földijének: „*Dala Jóskának köszönettel a finom burgonyáért szeretettel ajánlom ezeket a szó-burgonyákat Weöres Sanyi, 1973. Mikulás. Fogalmazvány-törmelékek, gyakran összefüggéstelenek.*”²¹ A kézirat tanulságos lenyomata a költő gondolkodásmódjának, alkotói módszerének. Megfigyelhető, miként archaizálta verseit. Az első változatok több lépésben váltak XIX. századivá. A „*Katitzához keserűségemben.*” cím számos javítással szerepelt. Először ekként: „*Katicának, midőn elveszíté szüzességét.*” Ezt áthúzta; fölé és alá így írta: „*[Szózat] Katicához keserűségemben, mikor elhagyá szüzességét az én káromra.*”

A vers szövege is több helyen módosult. Először az eredetit, aztán a javítást, végül a kötetbe kerülő változatot közlöm: „*Erdő rejtekében lábárúl leszedted*” – „*Engem irigylvén lábárúl le-szedted*” – „*Engem irigylvén lábárúl le-vetted*”. „*Hogy az én párommal kétfejű sas voltál*” – „*Hogy vele kétfejű címer állat voltál*” – „*Hogy vele két-fejű tzímer állat vóltál*”.

Az ötödik strófa gyökeresen átalakult:

„*Kérlek, ne vádaskoggy a kedves [áthúzva, javítva:] ama jó fiura,
Megajándékozád, nem ő kéri vala,
[Sőt, gondold meg amíg nem késő, bízata]
Fontold míg nem késő, csak ezt kéri vala,
Te levetéd szoknyád, de nem ő unszola.*”

A végső megoldás így hangzik:

„*Kérlek, ne vádaskodgy ama jó fiura,
Ő hozzád igazi kis cavallier vala,
Ő téged tisztele, ujjal sem únszola,
Fontold míg nem késő, tsak ezt kéri vala.*”

Jellemzőnek tartom azt a gondosságot, ahogyan *Psyché* kortársait leltározta: „*Rhédei Klára (1791); Rhédei Katinka (1796); Szilassy Ágnes (1794); Dessewffy Amália (1792); Lónyay Erzsébet (1795); Crudi Eszter (1801); Krieger Josepha (1789); Haller Kriszta (1793); Kátai Katica (1795); Mailáth Denise (1793); Madách Julia (1799); Thurso Anna (1798); Thurso Judit (1800); Balassa Éva (1794); Palásti Nina (1793).*” Egy sor kihagyás után a férfiak következnek: „*Tóth László (1788); Szilassy József (1787); Lónyay Pál (1800); Lónyay Gábor (1802); Rhédei József (1793); Rhédei László (1797); Mailáth József (1790); Thurso Károly (1794); Thurso Elek*

²⁰ Egyedül, 154.

²¹ Dala József özvegye a Petőfi Irodalmi Múzeum számára ajánlotta fel a férjének dedikált füzetet. Ezúton köszönöm meg neki, hogy előtte másolatot készíthettem a dokumentumról.

(1796); *Madách Elemér* (1791); *Madách Géza* (1795); *Balassa Ferenc* (1795).” Egy másik lapon a versek időrendjét tervezte meg.

*

A *Psyché* kiadása után Weöres több alkalommal vallott forrásairól és az anyag formálódásáról. Húszéves kora óta foglalkoztatta Kazinczy korának literatúrája. A klasszikusok mellett Vályi Nagy Ferencet, Kováts Józsefet, Ujfalvi Krisztinát, Molnár Borbálát, Földi Jánosné Wessprémi Juliannát említette: „Ezektől tanultam én nyelvet, fűszeres zamatokat, ijesztő boldondériákat, merészséget. És mikor saját költői ereim ellanyhultak, arra kényszerültem, hogy az ő hajdani nyelvükön és minden szokványra fittyet hányó bátorsággal megszólaljak. Vagyis megszólalt bennem egy idegen, könnyűvérű, szép hajdani hölgy, *Psyché*, Lónyay Erzsébet, aki nem én vagyok, rám még csak nem is hasonlít.”²²

1974 októberében levélben köszönte meg Lengyel József új könyvét. A pályatárs írása kapcsán költői tapasztalatát is szóba hozta: „*Ritka mű, amely olvassa az olvasóját! >Az őszinteség lépcsőin< ilyen.... Különös, hogy amit az író kigondol, az megiratlan vagy töredék marad, mennél fontosabbnak érzi, annál inkább; csak az készül el, ami szándéktalanul telik meg, mint vízzel a meder, vagy esővel a ciszterna.*

Tankó Balázs önéletrajzát zseniális hamisítványnak érzem. A’ la *Psyché*. Tele van élettel annyira, hogy a végén el is aprózódik.”²³

²² *Egyedül*, 227.

²³ Weöres Sándor Lengyel Józsefnek (Bp., 1974. X. 10.), Lelőhelye: MTAK Ms 5542/584